

KÖNYVISMERTETÉS.

Hermányi Dienes József: Nagyenyedi síró Heraklitus és hol mosolygó s hol kacagó Demokritus. 1762. — Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadja György Lajos. (Erdélyi Ritkaságok, 9—10.) Kolozsvár, Minerva-kiadás, 1943. I—II. kötet, 8-r. XVI. 182 és 196 lap.

Erdővidéknek sok kiváló, érdemes írófia között Hermányi Dienes József (1699—1763), a tudós enyedi pap egy anekdota-gyűjteményével tette nevét emlékezetessé. A *Nagyenyedi Demokritus* kéziratban maradt s csak kései másolatából ismeretes. Több jeles kutatónk használta már ezt az Ercsey-féle, 1845-ből való másolatot, de szerzőjére a figyelmet csak 1925-ben Kelemen Lajos hívta föl, aki Hermányinak egy szüleiről s magáról szóló emlékiratát kiadta. Az Erdélyi Ritkaságok c. sorozatban most az egész gyűjteménynek jelentős része, mintegy kétharmada nyomtatásban is napvilágot látott és így az anyag tetemes része hozzáférhetőbbé lett. (A meg nem jelent részletek nem is közölhetők.)

A kiadást erre leghívatottabb tudósunk, György Lajos gondozta. Ő állapítja meg, hogy ez a legrégebb írott magyar anekdota-gyűjtemény; kiemeli azt a jelentőségét, hogy nem könyvekből összeszedett, hanem élő, az író életéből vett anekdotákat foglalt össze, végül, hogy a *Nagyenyedi Demokritus* az anekdota eredeti típusát — nevezetes emberekről szóló bizalmasabb följegyzéseket — a mi irodalmunkban egymagában őrizte meg. Sok hasonló történetkét ismerünk pl. Halmágyi István közel egykorú (1762—1769) naplójából is — ilyen természetűek Döbrenteinek szintén az Erdélyi Múzeumban őrzött napi jegyzései is — de a kis elbeszéléseknek (a cím szerint is) önmagukért való gyűjteményben nincsen mása vagy párja, még kevésbé elődje irodalmunk s a magyar anekdota történetében.

Épen e természetüknél fogva ne keressünk csattanós élceket, mulatságos fordulatokat ezekben az anekdotákban. Nem az a fontos bennük s nem is az a céljuk, bár helyel-közzel effélék is akadnak köztük. Igazi érdekességük, hogy a kor nevezetes és Hermányitól is ismert, erdélyi szereplőihez közelebb viszik az olvasót s a korviszonyokról sok figyelemreméltó adatot hagytak ránk. Irodalmi szempontból elég Pápai-Páriz Ferenc, Ajtai-Abód

Mihály vagy Szokolyai István nevére utalunk. Az egyik anekdota a legrégebb fűzfapoéták egyikének nevét örökíti meg. Arany János *A bajusz* c. humoros elbeszélő költeményének meséjét, amire Dézsi Lajos épen folyóiratunkban (1901) mutatott rá, Hermányi írta le. De lejegyezte a Hári János királylátogatását is. Találkozunk Deáki Filep Sámuel, Tótfalusi Kis Miklós, Szathmári Paksi Mihály, Kalmár György nevével, Telekiekkel, Bánffyakkal, Barcsayakkal, Bethlenekkel — Erdély egykorú közéletével. Műfaji jelentőségén kívül tehát forráskutatási szempontból is érdemes munka ez.

Az alapul vett egyetlen ismeretes szöveg, mint említettük, 1845-ből való; az eredeti kézirat nincsen meg. Nem volt tehát célja betűhív kiadásnak. Azért a kiadó mai központoszással és mondattagolással közli a szöveget, igen helyesen. Elhagyta a régies igealakokat is: ez utóbbival talán kissé súrolta az egésznek székelyes zamatját, amelyet minden egyébben híven megőrzött.

A legnagyobb tisztelettel kell megemlékeznünk az anekdotákhoz fűzött jegyzetekről. György Lajos nemcsak szokott buzgalmával és lelkiismeretességével kutatót föl a sokszor jelentékeltenebb szereplőkről minden szükséges tudnivalót, hanem teljességgel összegyűjtötte a kérdésre vonatkozó irodalmat is; e jegyzetek mutatják, milyen hatalmas munkát végzett. Igaz örömmel köszöntjük a *Nagyenyedi Demokritos* kiadását.

K. L.

Bisztray Gyula: Író és nemzet. Budapest, é. n. (1943.) 8.-r. 436 lap.

Bisztray vaskos könyve kereken húsz tanulmányt foglal magába. Ezeket a tanulmányokat két csoportba lehetne osztani: az egyikbe az általános elvi kérdésekkel foglalkozó essayk sorolhatók, a többit egy-egy író emlékének szentelte szerzőjük. Mindkét csoport azonban nem ma és nem aának készült, hanem a szerző mintegy húsz évi idevágó munkásságának, — a legkorábbi tanulmány 1925-ből való, — feltámasztása. Ez az időbeli egyenlőtlenség rányomja bélyegét a könyvnek nemcsak nyelvére, — Istenem, mennyit alakult, fejlődött a magyar stílus az utóbbi húsz esztendő alatt, hát még mennyit változtak az események! — hanem méginkább célzásaira és utalásaira. Ez a könyv is mutatja, hogy mennyire veszélyes akár még a szellemtudomány alkotásait és eredményeit is a maguk ásatag mivoltában újra kiadni. Épen ezért sajnálnunk kell, hogy az illusztris szerző nem írta át tanulmányait: a szerkesztői kék ceruza csak a könyv előnyére vált volna.

Ha magukat a tanulmányokat nézzük, természetes, hogy az általánosakat, az elvi kérdéssel foglalkozókat olvastuk nagyobb érdeklődéssel. Bisztray új iránynak, az irodalomszociológiának

a híve és hirdetője, s általában a közönség oldaláról nézi az írókat is. Sok érdekes és újszerű mondanivalója van, de az ötlet kedvéért nem egyszer elveti a súlykot. Így *Az író helye a társadalomban* című tanulmányában igen helyesen mutat rá, hogy az írók társadalmi állása szoros függvénye közönségsikerüknek, csak ennek a tételnek igazolására nem szerencsés példát hoz fel: „A köztisztelőben álló Vörösmarty versei a társadalom minden körébe gyorsan elhatottak, az eleinte póriás költőnek bélyegzett Petőfi csak évek múlva tudta meghódítani a szalónok irodalom-pártoló lakóit.” (24—25. l.) Ha tekintélyre akart hivatkozni, mást kellett volna idézni, Jósikát, Eötvöst, s nem az ugyancsak szegény sorból az élre került Vörösmartyt, aki tekintélyét maga harcolta ki magának ugyanúgy, amint ez később Petőfinek is sikerült.

Sokszor és szívesen ír szűkebb hazájának, Erdélynek irodalmi kérdéseiről: *Nagyenyedi Helikon, Táj és irodalom* (Fogaras példája), *Írók az unióért* c. tanulmányok mind a Királyhágón túli problémákkal foglalkoznak, — igaz, mindig egyetemes magyar szempontból. Igazi irodalomelméleti és elvi kérdést ezeken kívül csak *A haldokló kritika* és *A magyar könyvkiadás gondjai* című tanulmányok vetnek fel.

Irodalmunk egyes alakjait bemutató essayknél sem tagadja meg származását a szerző: erdélyi írók, kritikusok elevenednek meg tolla nyomán. Elég, ha csak az *Apácai Csere János, Jókai Erdélyben, Gyulai Pál* című tanulmányokat említjük. Ezeknél átforrósodik a szerző hangja, s minden szavából kiérezzük szeretetét szülőföldje iránt. A csekei bölcs halálának százesztendősfordulójára készült *Az ismeretlen Kölcsey* című tanulmány. Leszámítva az érthető és azóta megint idejétmúlt aktualitását, ez a kis essay megállít őszinteségével és eredeti meglátásaival. Újszerű képet kapunk Kölcsey Ferencről, erről az alig, vagy félreismeret nagy nemzetnevelőről. Mert Bisztray elsősorban erről az oldalról mutatja be Kölcseyt nem egyszer szárnyaló szavakkal.

Mindent egybevetve: ha a kötet a maga egészében nélkülözi is az egységet, egyes tanulmányoktól nem lehet eltagadni az érdekességet és az időn felül álló időszerűséget. Ezek az essayk valóban értékei maradhatnak az irodalomtudományak.

BERCZIK ÁRPÁD.

Hermann Egyed—Eberhardt Béla: A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvállománya a XIX. század elején. Veszprém, 1942. 373 l. (A Veszprémi Egyházmegye Multjából, 8. köt.).

E nagy szorgalommal és szaktudással készült könyv szerzői joggal mondhatják el, hogy művük első kísérlet a maga nemében egyháztörténelmi irodalmunkban. Hozzátehetjük, hogy nem-

csak kísérlet, hanem értékes eredmény s egyúttal példa is, hogy egykorú könyvtári könyvjegyzékek megfelelő feldolgozásával és közzétételével multunk és művelődésünk elhanyagolt kérdéseire fényt vethetünk. Az ilyen kiadványoknak természetében rejlik, hogy nemcsak a szaktudós (jelen esetben egyháztörténész), hanem minden, a nemzeti művelődés és közizlés iránt érdeklődő szakember is haszonnal forgathatja lapjait. Hermann Egyed kitűnő bevezetője után, — mely nemcsak a teológiai szakszempon-
pontokat domborította ki, hanem általános szellemi jelenségekre is felhívta a figyelmet. — Eberhardt Béla állította össze a veszprémi egyházmegye XIX. század elejéről származó jegyzékei alapján az egyházmegye 210 plébániáján volt könyvek címeit és előfordulási helyeit. Kurbély György veszprémi püspök három év alatt (1815—1817) végiglátogatta a püspökségéhez tartozó Veszprém-, Zala- és Somogy-megyék plébániáit s már előre összeíratta egyrészt a plébániák könyvtáraiban található könyvek, másrészt a plébánosok személyes tulajdonát tevő könyvek jegyzékét. Eberhardt összeállításának adatai szerint a 210 plébánián levő plébániái könyvtárban 7167, a plébánosok személyes tulajdonában pedig 7531 kötet könyv volt. Természetes, hogy a magyar irodalom elég szegényesen volt képviselve ezekben a szakkönyvtárakban. Legnépszerűbb szerző Faludi Ferenc lehetett: különféle munkái 67 példányban forogtak „közkezen”, hiszen moralizáló művei általános érdeklődést kelthettek a pap-ság körében is. Utána Dugonics, majd Gyöngyösi volt a legnépszerűbb 11, illetve 10 munkával. Az „új” irodalom (Kazinczy, Dayka, Kisfaludy Sándor, Csokonai) a dolgok természeténél fogva még nem lehetett népszerűbb a hagyományos ízlésben fogant irodalomnál: az olvasóközönség (még a művelt is) nem volt hajlandó azonnal befogadni az újat. Hermann bevezetője szerint Horváth János veszprémi kanonok paptársainak és tanítványainak (Parragh László, Zsemberi Imre, Tomor János, Pethő Imre, Talabér Mihály, Beke Kristóf) könyvei között voltak legnagyobb számban magyar irodalmi és nyelvészeti tárgyuak. Itt ugyan felmerül egy kétségünk: a püspöki felszólításra készült könyvjegyzékek éppen a szépirodalom szempontjából vajjon teljesnek mondhatók-e? Például a Dunántúl annyira népszerű „Himfy szerelmei” csak két példányban lett volna előtalálható? Úgy gondoljuk, hogy akadhattak plébánosok, akik nem tartották elég „komolynak” az ilyen művek megléletét püspökük tudomására hozni: inkább szakismereteiket bizonyító teológiai munkákkal, mint „haszontalan” versekkel óhajtottak dicsekedni.

Eberhardt Béla igen nagy munkával készült hasznos összeállításában csak két dolgot hiányolunk. Az egyik: nem választotta szét címek szerint is a plébániák könyvtáraiban található könyvek s a plébánosok személyes tulajdonát tevő könyvek

jegyzékét. A másik: a püspök által megvizitált könyvtulajdonos-plébánosok nevérol nem értesülünk. Lehet, hogy egyháztörténeti szempontból ez a névsor nem lett volna fontos, de az irodalmi közizlés iránt érdeklődők haszonnal olvasták volna ezeket a neveket, a nevekhez füződő könyvekhez s a feltünő hiányokhoz bizonyos következtetéseket füzhettek volna.

Az irodalomtörténésznek ez az önző kifogása azonban nem érinti a munka értékét és használhatóságát. Bárcsak több, hasonló jellegü kiadvánnyal gyarapodnék tudományos irodalmunk!

HARASZTHY GYULA.

Wesselényi Miklós: Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. I—II. k. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Gál István. Erdélyi Ritkaságok 12—13. füzet. Kolozsvár é. n. (1944.) 16-r. I. k. 174 l. II. k. 164 l.

Egyik jeles essay-írónk nemrégén harcot hirdetett a szobor ellen.¹ Tanulmányával az ellen emelt szót, hogy a magyar társadalom hajlamos tekintélyi alapokon közéleti, tudományos, művészi nagyságokat elfogadni a nélkül, hogy azok nagyságáról maga is meggyöződne. De nem is itt van a baj, hanem ott, hogy az ilyen nagyságokról azután hamis kép alakul ki lelkében: hús és vér helyett anyag, idomok helyett körvonalak, földi méretek helyett emberfölötti forma, egyszóval ember helyett szobor. S hogy a szerzőnek mennyire igaz van, azt egy marék csak úgy találomra előrángatott névvel igazolhatjuk: Kölcsey, Széchenyi, de akár még Petöfi is inkább a Dunapart szobraként él a nagy tömegek lelkében, mint a sajátos magyar érzelmvilág leghivatottabb megszólaltatójaként.

Mind ez talán fokozottabban áll Wesselényi Miklósról. Róla nem is szobor él az átlagember lelkében, hanem csak dombormü, az a relief, amelyet a pesti Ferenciek-templomának falára erősítettek kegyeletes kezek. Még a közepesnél jóval műveltebb ember is csak annyit tud a „királyi termetü” magyarról, hogy a „nagy árvizkor” megmentette egy sereg pesti polgár életét. Aki pedig már jártas a XIX. század első felének eseményeiben, az hallott valamit harangozni arról, hogy Széchenyi és Wesselényi együtt haladtak, azután útjaik elváltak, s Wesselényi barátja lassúbb irányától, — vérmérsékletének megfelelően, — áthajolt Kossuth dinamikusabb politikájára felé.

Éppen ezért hálával kell adóznunk az Erdélyi Ritkaságok sorozatnak, hogy anyagilag lehetővé tette a talán legmesszebb-látó erdélyi államférfi egyik legmaradandóbb munkájának megjelenését és elismeréssel Gál Istvánnak, aki vállalta a gondozás kevéssé hálás feladatát. Amikor a két kis kötetet átolvasva lel-

¹ Baránszky-Jób László: *Sorsunk*, 1942. októberi szám.

künkben dermedt csenddel tettük le kezünköl, úgy éreztük, hogy Wesselényi szavából az Ószövetség egyik lánglelkű prófétáját hallottuk szólni, aki a nemzetföltés ideges remegésével a hangjában az utolsó órában figyelmezteti választott népét a közelgő pusztulásra, mert ha nem: „... a forradalom útján s a mostani álladalmok romjain alkotandó nagy szláv szövetséges státusok, monarchiák vagy köztársaságok felöli — már többször említett — ábrándjukban Magyarországot Szlávországgá s abban a szláv nemzetiséget czélozzák uralkodóvá tenni. Mások közöttök kegyelmesebbek irántunk. Horvát- s Tótországot az egyik, az úgynevezett tót vármegyéket pedig egy más alkotandó szláv álladalom kiegészítő részévé szánván, minket magyarokat honunk közepén azon részre szorítva, mellyet tisztán magyarok laknak, egy kis tartományocskává szigorodva — megengednének létezni, vagyis tengődni.” (II. k. 56. l.) Mi ez, ha nem Trianonnak látnoki megjósolása? De nemcsak hazájával foglalkozik Széchenyi kongeniális kortársa, hanem nemzete sorsát beleágazza az európai földrész jövőjének alakulásába. Milyen érdekes és a jelen politikai alakulásában mennyire időszerű jelenség a semlegesek sajtója szerint is kísértő és kitöréssel fenyegető angol-orosz ellentét: „A keleti viszonyokkal Britanniának érdekei annyira egybeforrván, ezen érdekek Kelet-Indiára — hatalma ezen dús fészke nézve — az orosz befolyás és súly ottani növekedése által annyira van veszedelmezve, s a nem növekedő, hanem teljesen elfogyandó félhold helyébe feltűnő északi fény világánál az orosz hajóerő annyira készül a Fekete-, s következőleg a Földközi-tenger s annak kereskedése felett hatalmat s felsőséget vívni ki magának: mi Albionra nézve békés szerep játszását nehezé teszi. Mi a Nilus mellől fenyegette, hogy t. i. ott olly hatalom keletkezik, melly Franciaországgal szövetezve, keletindiai birtokaivali közösülését akadályozhatná: már nyilt háborúra kénytette, minek kétségkívül az is volt czélja, hogy az annyira megrongált Porta, Egyptus és hajóserege maradványainak teljes elvesztése által még ingatagabbá tétessék. — A Törökbirodalom sorvasztó betegsége naponta növekszik. S már soká nem haladható végóráját egy véletlen rögtön előidézheti. Elvárhatja-e ezt nyugtan s megelőző tett nélkül Albion, midőn Oroszország készen áll a már öntudat-nélkülivel aláíratandó végrendelet végrehajtója — vagy inkább örökösökint lépni fel?” (163—4. l.)

Ezen túlmenőleg már 1842-ben megjósolja Wesselényi a nemzetiségeknek a magyarság ellen való felhasználását, meglátja a török elnyomatás alatt sínylődő szláv államok felszabadulását, megérzi a francia-orosz szövetséget, a nagyarányú európai fegyverkezést, az első világháborút, a Monarchia felbomlását, a szláv államok és Románia megszületését, Lengyelország keletről fenyegető pusztulását. Kassandraként állott a már félig vak óriás, hogy

megkísérelje hazája felől elhárítani a fenyegető veszedelmet. Nem rajta múltott, hogy ez nem sikerült neki!

Őszinte érdeklődéssel olvastuk a magvas bevezetést is. Gál István, aki nem első alkalommal foglalkozik Wesselényi személyével, most is ügyesen vázolja fel a nagy „vándorpatrióta” egyéniségét és mutat rá részint azokra a vonásokra, amiket családjától, őseitől kapott, részint ő maga fejlesztett ki magában. A jegyzetekben pedig összefoglalja a Szózat hatását kortársaira és az utódokra. Itt kissé aránytalan a bőség: az az érzésünk, hogy a kevesebb több lett volna. Sajnáljuk azt is, hogy a kiadó átírta Wesselényi szövegét: amire hivatkozik, — hogy az írás — és sajtóhibák befolyásolták volna a zavartalan élvezetet, — nem helytálló, mert az alig százesztendős szöveg nem volt az élvezetelenségig elavult és a nagy államférfi iránt érzett kegyelet amúgysem engedte volna a kicsinyes szempontokat érvényesülni. Így, — a kedvező alkalom ellenére is, — elestünk a kritikai kiadástól.

Gál István kétszer is megemlíti, hogy az utóbbi esztendők újrafelfedezése ellenére is, még mindig nélkülözzük Wesselényinek hozzá méltó életrajzát. A meglévő életrajzok részint hézagok, részint pedig inkább egyéniségtanulmányok. Ezt a hiányt éppen a kiadó, a fiatalabb történésznemzedék egyik legtevékenyebb tagja pótolhatná úgy, amint jegyzeteiben erre a reményt meg is csillantja. Wesselényi nagyszabású életrajza, — ez valóban egy munkás élet méltó koronája lehetne!

BERCZIK ÁRPAD.